

Σχεδιασμός και γεωμετρία της πόλης

Ανιδιοτέλεια ή ρύθμιση

ΝΙΚΟΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ

Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ του 1980 υπήρξε περίοδος σημαντικών ανακατατάξεων για την πολεοδομία. Η οριστική απομάκρυνση από τα μεταπολεμικά πρότυπα οργάνωσης του χώρου και την ηρωική εποχή των Corbusier και Miers, η κρίση του κράτους πρόνοιας και η αποδιάρθρωση του στρατηγικού προγραμματισμού, η ιδεολογική τομή που κωδικοποιήθηκε στην αμφισβήτηση του ορθολογισμού και της γραμμικότητας της προόδου, ιδωμένης μέσα από τη συνεχή διεύρυνση της κατανάλωσης, αναστάτωσαν όλα τα επίπεδα της πολεοδομίας και του σχεδιασμού: το λόγο, τη μεθοδολογία, τις εφαρμογές. Η πιο σημαντική όμως ανατροπή σχετίζεται με την ανάδειξη του αστικού σχεδιασμού σαν κεντρικού ζητήματος μέσα στη θεωρία και σαν κυρίαρχης κατηγορίας πολεοδομίας μέσα στις εφαρμογές.

Στο μέτωπο της έρευνας για νέες τεχνικές και στις συγκρούσεις για νέους τρόπους χωρικής οργάνωσης δύο κατευθύνσεις αντιπαρά τίθενται: (1) η διαπραγμάτευση του σχεδιασμού σε όρους αισθητικής και τέχνης, (2) η επιμονή στην ορθολογικότητα και στη σύνδεση του σχεδιασμού με την κοινωνική και οικονομική συγκυρία της δεκαετίας του '80. Μια αντιπαράθεση που δεν αφορά την εκλογίκευση του σχεδιασμού μόνο αλλά τη μεθοδολογία σύνθεσης και τα πρότυπα της χωρικής οργάνωσης.

Αντιπροσωπευτική της πρώτης θέσης είναι η προσέγγιση του Δ. Πορφύριου (1978). Θεωρεί ότι η ιδεολογική δομή της μοντέρνας αρχιτεκτονικής επηρεάστηκε από τον θετικισμό και χρησιμοποίησε δύο επιβλητικά προσώπια: τον επιστημονισμό του σχεδιασμού και τον κοινωνικοοικονομικό μεσσιανισμό. Από τις αρχές του αιώνα, οι προτεραιότητες μετατέθηκαν ουσιαστικά και αμετάκλητα προς την παραγωγή, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τον επιστημονισμό σαν το μόνο ορθό κριτήριο. Οι έννοιες του ωραίου, του αρμόζοντος και του ορθού παραμερίστηκαν και τη θέση τους πήραν εκείνες του αποτελεσματικού, του λειτουργικού και του επιστημονικού.

Αντίθετα, το σύγχρονο μεταφονξιοναλιστικό κίνημα αποκαλύπτει πως οι ιδεολογίες του επιστημονισμού και του μεσσιανισμού δεν είναι παρά όνειρο και πλάνη και ορίζει δύο νέες κατευθύνσεις:

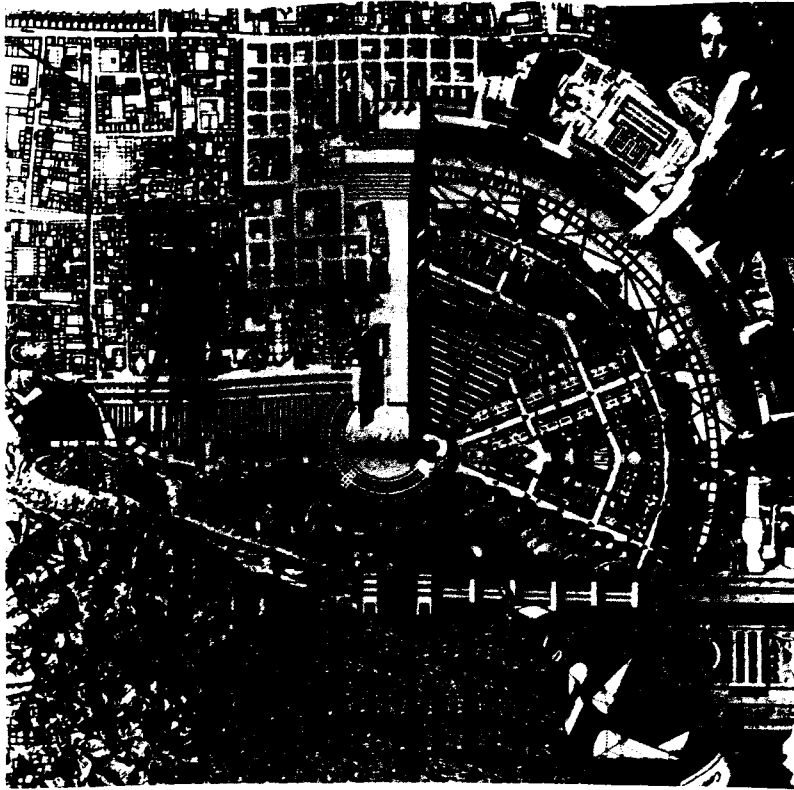
η πρώτη επαναπροσδιορίζει την αρχιτεκτονική και το σχεδιασμό σαν τέχνη, απορρίπτοντας κάθε σχέση τους με την γνωσιολογική φύση της επιστήμης, και η δεύτερη διαψεύδει κάθε μεσσιανική υπόσχεση περιορίζοντας την αρχιτεκτονική στα όρια του ιδεολογικού σχολίου. Εκεί που κυριαρχούσαν το «πρόγραμμα» και οι «παράμετροι» αναδεικνύεται σήμερα το ιστορικιστικό σχόλιο, που χαρακτηρίζει πλέον το μεταφονξιοναλιστικό ήθος και τους μύθους του. Μύθους που δεν προέρχονται από τις στέρες μα στείρες σφαίρες του θετικισμού, αλλά από την ασίγη ανησυχία της μνήμης και από τον φανταστικό κόσμο του φμωμέ-νου υποσυνείδητου.

Παρόμοια, στην προσέγγιση του Μ. Tafuri (1979: 3-8), ο λόγος για την αρχιτεκτονική και το σχεδιασμό εντάσσεται στην κατηγορία της κριτικής (της τέχνης) και χαρακτηρίζει τη μεταπολεμική κριτική ενσωμάτωση στην εμπειρικιστική παράδοση, του ρεαλισμού του Lukacs, της φαινομενολογίας του Husserl, της μπερξονικής κατάταξης του παρελθόντος, της προσέγγισης του Croce, της ψυχολογίας της Gestalt, της δομολογίας της Gestalt, της δομολογίας, της πληροφορικής και της δομικής ανθρωπολογίας.

Αρκετά διαδεδομένη είναι επίσης η άποψη ότι, από το 1960 μέχρι σήμερα, ο σχεδιασμός μετακινήθηκε από συστηματικές και τεχνοκρατικές μεθόδους προς μεθόδους περισσότερο δημιουργικές, λιγότερο συστηματικές και «επιστημονικές». Ο σχεδιαστής, από ειδικός, τεχνικός και μεθοδολόγος, μεταμορφώθηκε σε δημιουργό (τόπου). Οι αρχές σχεδιασμού εγκατέλειψαν τη συστηματικότητα, τη διαφάνεια, τον ορθολογισμό, για χάρη της διαίσθησης, της περιστασιακής συστηματικότητας ή της αδιαφάνειας (Σπυριδωνίδης 1988: πιν. σ. 273).

Είναι φανερό ότι έχουμε μπροστά μας επιχειρήματα που υποστηρίζουν την υποχώρηση, σήμερα, της αναλυτικής και γνωσιολογικής βάσης του σχεδιασμού, και την ανάδειξη μιας πιο αυθόρμητης στάσης, που υποθάλπεται από τη δημιουργικότητα και την υποσυνείδητη έμπνευση. Δεν πρόκειται για επιχειρήματα που αφορούν τον αρχιτεκτονικό μόνο σχεδιασμό. Με τη διαμεσολάβηση του Aldo Rossi και την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής της πόλης σαν διακεκμημένου πε-

δίου σύνθεσης οι παραπάνω ισχυρισμοί μεταφέρονται στο πεδίο του αστικού σχεδιασμού.

Στο άλλο άκρο αυτών των θέσεων βρίσκεται η προσπάθεια διατύπωσης ενός νέου τρόπου κατανόησης (επομένως εκμάθησης και άσκησης) του σχεδιασμού, που στηρίζεται αφ' ενός, στη γεωμετρική περιγραφή του κατασκευασμένου χώρου, αφ' ετέρου, στην ιστορικο-γεωγραφική ανάλυση της πόλης. Αν η ανάλυση του Α. Rossi αποτελεί μια εισαγωγή σ' αυτή την νεο-ορθολογική προσέγγιση του σχεδιασμού, πιο ολοκληρωμένες θεωρητικές κατασκευές είναι δυνατόν, βασιζόμενες σε μια πληρέστερη γεωμετρική τυπολογία και σε μια συστηματικότερη εμφάνιση στην ιστορία των μετά τον Haussmann επεμβάσεων στο φυσικό χώρο της πόλης. Πριν προχωρήσουμε όμως, μια εννοιολογική διευκρίνιση σχετικά με την έννοια του αστικού σχεδιασμού, πιστεύω ότι είναι αναγκαία.

Μια παρένθεση

Παρά την επικαιρότητα των συζητήσεων για τον αστικό σχεδιασμό, ο όρος εξακολουθεί να παραπέμπει σε πολλές κατηγορίες πολεοδομικών παρεμβάσεων. Από αυτές που αφορούν τη χωροθέτηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και χρήσεων γης μέσα στην πόλη, μέχρι αυτές που σχετίζονται με την ανάπτυξη, τα σχέδια γενικής διάταξης και την αστική

μορφολογία. Συνήθης είναι επίσης η χρήση του όρου σχεδιασμός, σε επίσημα ή ακαδημαϊκά κείμενα, για να χαρακτηριστεί το σύνολο των πολεοδομικών παρεμβάσεων.¹ Ας μου επιτραπεί λοιπόν αυτή η παρένθεση. Θα βοηθήσει να γίνει κατανοητό το είδος των πολεοδομικών επεμβάσεων που ο σχεδιασμός καλύπτει και θα τεκμηριώσει τη συγγένεια ανάμεσα στον αστικό και τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό.

Ας περιοριστούμε στο πεδίο της ελληνικής πολεοδομίας και των μεθοδολογικών εργαλείων της, έτσι όπως αυτά κωδικοποιούνται τα τελευταία χρόνια. Με κριτήριο τα χαρακτηριστικά των πολεοδομικών ρυθμίσεων, που το συγκεκριμένο πολεοδομικό πλαίσιο προσδιορίζει, μπορούμε να ορίσουμε τρεις μεγάλες, ομοιογενείς κατηγορίες πολεοδομικών ρυθμίσεων.

Η πρώτη περιλαμβάνει τις παρεμβάσεις στις οικονομικές δραστηριότητες της πόλης, στο τοπικό παραγωγικό σύστημα και στις μεγάλες κατηγορίες των χρήσεων γης. Πραγματοποιείται με την οριοθέτηση ζωνών, που προσδιορίζουν περιορισμούς, κίνητρα, την εκμετάλλευση της γης και άλλες παρεμβάσεις (βλ. ΖΕΕ, ΖΕΚ, ΣΔ, ΖΟΕ, ΖΕΕ, κ.λπ.). Αυτό που χαρακτηρίζει αυτή την κατηγορία των ρυθμίσεων είναι η λογική της ανάπτυξης και οργάνωσης των χρήσεων γης και των δραστηριοτήτων της πόλης. Πρόκειται δηλ. για παρεμβάσεις στο πεδίο της βιομηχανίας, της κατοικίας, του εμπορίου,

των μεταφορών, σύμφωνα με τους όρους λειτουργίας και ανάπτυξης κάθε δραστηριότητας.

Η δεύτερη κατηγορία αφορά τις παρεμβάσεις και ρυθμίσεις στις σχέσεις ιδιοκτησίας, με θεσμούς όπως η εισφορά γης, ο αναδάσμος, το δικαίωμα προτίμησης, η απαλλοτρίωση, κ.λπ. Αυτό που χαρακτηρίζει αυτή την ενότητα των ρυθμίσεων είναι η ιδιαίτερη λογική και το θεσμικό καθεστώς της παρέμβασης στις διάφορες μορφές της ιδιοκτησίας.

Η τρίτη κατηγορία περιλαμβάνει τις παρεμβάσεις στα χωρικά και γεωμετρικά χαρακτηριστικά των χρήσεων γης, των κτισμάτων και των ελεύθερων χώρων της πόλης. Πραγματοποιείται με θεσμούς όπως το ρυμοτομικό σχέδιο, τα διαγράμματα κάλυψης και οι κανονισμοί δόμησης (ΓΟΚ). Εδώ οι παρεμβάσεις διαπραγματεύονται τις διάφορες πλευρές του κτισμένου χώρου, τις σχέσεις κτισμένων και ελεύθερων χώρων, τα γενικά χαρακτηριστικά της μορφολογίας των κτισμάτων, τη σχέση ύψους και κάλυψης, μέσα σε προσδιορισμένες τιμές Σ.Δ.

Είναι, πιστεύω, φανερό η διαφοροποίηση των τριών παραπάνω κατηγοριών πολεοδομικών επεμβάσεων, όπως και ο ξεχωριστός τρόπος που οι πολεοδόμοι χειρίζονται τα ζητήματα κάθε κατηγορίας. Κατά την άσκηση όμως της πολεοδομίας, ρυθμίσεις περισσότερων κατηγοριών συνδυάζονται και επικαλύπτονται. Για παράδειγμα, στο ΓΠΣ εμπεριέχονται παρεμβάσεις στις αστικές δραστηριότητες, στις χρήσεις γης, και στην ιδιοκτησία. Σ' ένα πρόγραμμα Ενεργού Πολεοδομίας συνδυάζονται ρυθμίσεις χρήσεων γης, ιδιοκτησίας, διάταξης των ελεύθερων και κτισμένων χώρων και μορφολογίας. Ένα ρυμοτομικό σχέδιο περιορίζεται κυρίως σε παρεμβάσεις στη γη και στη γεωμετρία του χώρου. Παρά όμως αυτές τις επικαλύψεις, κάθε κατηγορία κρατάει την αυτοτέλειά της, που στηρίζεται στην ξεχωριστή εσωτερική της λογική.

Τα τελευταία χρόνια, διαμορφώνεται ολοένα και περισσότερο μια συναίνεση στη χρήση του όρου «αστικός σχεδιασμός», για να χαρακτηριστούν αποκλειστικά οι ρυθμίσεις της τρίτης κατηγορίας. Αυτές δηλ. που αφορούν τα χαρακτηριστικά του φυσικού χώρου, της μορφής των κτισμάτων και των άλλων διαμορφώσεων μέσα στην πόλη. Μ' αυτή την έννοια, αντικείμενο του αστικού σχεδιασμού είναι (Κομνηνός 1986γ):

(1) Οι σχέσεις ελεύθερων και κτισμένων χώρων, όπως αποκρυσταλώνονται στον ιστό της πόλης και στο ρυμοτομικό σχέδιο. Εδώ το ζητούμενο είναι τα σχήματα και η διάταξη των δρόμων, πλατειών, οικοδομικών τετραγώνων, κενών και ελεύθερων χώρων, η θέση των μνημείων και

δημόσιων κτισμάτων, η οργάνωση της κυκλοφορίας σε μικρή κλίμακα, οι μικροδιευθετήσεις των δραστηριοτήτων και χρήσεων γης.

(2) Η καθ' ύψος οργάνωση της πόλης και των επιμέρους περιοχών της, στο πλαίσιο ενός προσδιορισμένου συντελεστή δόμησης. Εδώ το ζητούμενο είναι η σχέσεις κάλυψης και ύψους, οι σχέσεις κτισμάτων, δρόμων και πλατειών, οι απολήξεις των κτισμάτων.

(3) Η αστική μορφολογία. Εδώ το ζητούμενο είναι τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της εξωτερικής μορφής των κτισμάτων, η αντιμετώπιση της αρχιτεκτονικής παλιότερων εποχών, η ενότητα ή πολυμορφία των κτισμάτων.

Προσδιορίζεται έτσι ένα διακεκριμένο αντικείμενο για τον αστικό σχεδιασμό: η διάταξη και η μορφή του κατασκευασμένου χώρου της πόλης, αντίστοιχο αλλά σε διαφορετική κλίμακα με το αντικείμενο του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού. Πρόκειται για ένα αντικείμενο που μπορεί κατ' αρχήν να περιγραφεί γεωμετρικά. Η γεωμετρία, σαν γενική περιγραφική κατηγορία του κατασκευασμένου χώρου της πόλης, αφορά κατ' αρχήν τα σχήματα, τις διατάξεις, τις αναλογίες, που τον συνθέτουν. Παράλληλα αποτελεί το υλικό, το αρχικό ερέθισμα συνειρμικών αναγωγών: ιδεών, αξιών και αναπαραστάσεων που συνοδεύουν την αντίληψη του φυσικού χώρου της πόλης. Έχει όμως και τεχνολογική υπόσταση, αφ' ενός με την έννοια της αντίστασης του υλικού στην απόδοση γεωμετρικών χαρακτηριστικών αφ' ετέρου, σε σχέση με τις κατασκευαστικές δυνατότητες των διαφορετικών γεωμετρικών σχημάτων και διατάξεων.

Μπορούμε στο σημείο αυτό να ξαναγυρίσουμε στο αρχικό ερώτημα. Γιατί η επικαιρότητα του αστικού σχεδιασμού; Πώς συγκροτείται και ποιο το βάρος της διαίσησης και της σκοπιμότητας στην άσκηση του; Του αντιστοιχεί γνωσιολογική ή αισθητική βάση;

Η μεθοδολογική ανατροπή

Από το τέλος της δεκαετίας του 1970, έχει αρχίσει μια σημαντική αναδιάρθρωση των μεθοδολογικών μηχανισμών της πολεοδομίας. Αυτή έχει τις ρίζες της όχι μόνο στη γενικευμένη κρίση στην οικονομία, στους θεσμούς του κράτους, στην ιδεολογία, αλλά και στον τρόπο που αντιμετωπίζεται καθημερινά η κρίση, στις λύσεις που προτείνονται σαν διέξοδοι από αυτήν (Brehemy and Hall 1984, Harlow and Paris 1984, Flockton 1984, Κομνηνός 1986α και 1986β, Veyrenche 1986). Στο πεδίο των πολεοδομικών ρυθμίσεων αυτή η ανακατάταξη γίνεται φανερά με πολλούς τρόπους: περιορίζονται

τα μεγάλα πολεοδομικά προγράμματα, μειώνονται οι ενισχύσεις και δημόσιες παρεμβάσεις στην κατοικία, εγκαταλείπεται ο μακροπρόθεσμος προγραμματισμός, διαλύονται θεσμοί με λαϊκή αντιπροσώπευση και ερείσματα, περιορίζεται η κρατική εμπλοκή στα προγράμματα συλλογικής κατανάλωσης κ.λπ.

Η πιο σημαντική όμως επίπτωση της αναδιάρθρωσης είναι ότι συμβάλλει στην αντικατάσταση ρυθμίσεων «στρατηγικού προγραμματισμού» από ρυθμίσεις «χωρικού σχεδιασμού». Γεγονός που οδηγεί σε μια άλλη αντίληψη για το τι είναι πολεοδομία, πώς ασκείται, ποια είναι η μεθοδολογική της συγκρότηση, πώς διδάσκεται κ.λπ. Θα δούμε στη συνέχεια πώς συγκροτούνται οι δύο διαφορετικοί τρόποι πολεοδομικής ρύθμισης και τι συνεπάγεται η μετάθεση από το ένα σύστημα ρύθμισης στο άλλο.

Ο λεγόμενος στρατηγικός προγραμματισμός ήταν περισσότερο γνωστός από έναν ιδανικό του τύπου: το ρυθμιστικό σχέδιο. Ένα μακροπρόθεσμο (15-20ετές) πλαίσιο ρύθμισης, κυρίως στο πεδίο του παραγωγικού συστήματος, της συλλογικής κατανάλωσης (κατοικία, εξοπλισμός, κ.λπ.) και των υποδομών στην πόλη. Ένα master plan, ένα δομικό σχέδιο, ένα πρόγραμμα οργάνωσης μιας νέας πόλης, οριακά το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο του Ν. 1337/83, είναι περιπτώσεις στρατηγικού πολεοδομικού προγραμματισμού. Οικονομική και κοινωνική βάση του στρατηγικού προγραμματισμού είναι

μια ορισμένη πολιτική κρατικής παρέμβασης και μια συγκεκριμένη οριοθέτηση ανάμεσα στη σφαίρα του ιδιωτικού και του δημόσιου, που με δυο λέξεις μπορεί να χαρακτηριστεί σαν «κείνωση» στην πολεοδομία». Η μεθοδολογική λογική του είναι αυτή της ακολουθίας ανάλυσης, στόχων, παρεμβάσεων, που συνίσταται στην καταγραφή αιτημάτων και «αναγκών», στην ιεράρχησή τους και στην πρόταση έργων και ενισχύσεων. Η τεχνική του βάση συγκροτείται από τις γεωγραφικές, οικονομικές και κοινωνιολογικές αναλύσεις της πόλης, από την ποσοτική επεξεργασία των μεταβλητών της αστικής δομής και από τις μεθόδους αξιολόγησης και βελτιστοποίησης. Η λογική των ρυθμίσεών του συνδυάζει το zoning με τον προσδιορισμό ενός ιδιαίτερου θεσμικού καθεστώτος για κάθε ζώνη. Συνθετικά, ο στρατηγικός προγραμματισμός εξειδικεύει την κρατική πολιτική για κάθε επιμέρους περιοχή της πόλης.

Αυτή ακριβώς η μεθοδολογία, τεχνική και φιλοσοφία πολεοδομικής ρύθμισης έχει ανατραπεί και αντικαθίσταται από ένα διαφορετικό μεθοδολογικό σχήμα ρύθμισης: από την ενότητα των χωρικών και μορφολογικών τεχνικών του αστικού σχεδιασμού. Στη θέση της ποσοτικής, οικονομικής μεθοδολογίας του στρατηγικού προγραμματισμού, τίθενται «χωρικές» και ποιοτικές μέθοδοι ρύθμισης.

Πώς όμως παρουσιάζεται το νέο μεθοδολογικό πλαίσιο; Πολύ διαγραμματικά,

στηρίζεται σε δύο τεχνικές: (1) στο χειρισμό των στοιχείων της χωρικής και μορφολογικής οργάνωσης, (2) στη γνώση των επιπτώσεων των χωρικών προτύπων (των διαφορετικών δηλ. «οδηγών» της χωρικής οργάνωσης του κτισμένου) στα συστήματα των αξιών γης και κτισμάτων, των χρήσεων γης, της ιδεολογίας και του τρόπου ζωής.

Ο πίνακας που ακολουθεί δίνει μια γενική εικόνα για το τι σημαίνει χειρισμός των στοιχείων της χωρικής οργάνωσης: επιλογή γεωμετρικών μεταβλητών και σύνθεσή τους με αφορμή ένα συγκεκριμένο project. Εδώ έχει σημασία και η επιλογή των επιμέρους μεταβλητών και ο χειρισμός της συνδυαστικής τους. Οι οκτώ κατηγορίες της γεωμετρικής οργάνωσης του φυσικού χώρου που ακολουθούν, μαζί με τις επιμέρους μεταβλητές τους, δείχνουν τις αναλυτικές επιλογές που πρέπει να γίνουν ώστε να καθοριστεί ο ιστός μιας περιοχής, η διάταξη των κτισμάτων, τα βασικά στοιχεία της μορφολογίας.

Η παραπάνω κωδικοποίηση των γεωμετρικών χαρακτηριστικών του κτισμένου χώρου δεν είναι αποκλειστική. Βρίσκεται πολύ κοντά στις κατηγορίες² του Francis Ching (1979). Είναι πολύ διαφορετική από τους περιγραφείς του Hillier,

καθώς στηρίζεται σε μια προσέγγιση ει-
κονική και όχι ανεικονική.

Η δεύτερη τεχνική του νέου μεθοδολογικού πλαισίου στηρίζεται στην κατανόηση της κοινωνικότητας των γεωμετρικών δομών που προκύπτουν από τη χρήση των παραπάνω μεταβλητών. Στη γνώση δηλ. των ιδεολογικών και οικονομικών επιπτώσεων που συνεπάγεται η εφαρμογή συγκεκριμένων χωρικών μεταβλητών και συνδυασμών. Εδώ αξιοποιούνται, με επιχειρησιακό τρόπο, οι αναλύσεις που διερευνούν τις σχέσεις του κτισμένου χώρου της πόλης με τη διάθροιση και λειτουργία της τοπικής κοινωνίας και οικονομίας.

Ήδη από την εποχή του βαρώνου Haussmann ήταν διαδεδομένη η μεθοδολογία του «οικονομικού» χειρισμού της γεωμετρίας του ιστού της πόλης. Τα πλάτη των δρόμων, η έκταση των δημόσιων χώρων, τα μεγέθη των οικοδομικών τετραγώνων μαζί με την οικοπεδοποίηση αποτελούσαν βασικά στοιχεία ελέγχου της κατανομής των κοινωνικών στρωμάτων μέσα στην πόλη. Η κοινωνική διαφοροποίηση των επιμέρους περιοχών της ξεκινούσε από τη διαφοροποίηση της γεωμετρίας του ιστού. Άμεσο όμως ενδιαφέρον για τους επενδυτές σε γη και σε κτίσματα είχε η ικανότητα μεγιστοποίησης

της της περιμέτρου του οικοδομικού τετραγώνου με τη χρήση πολυγωνικών σχημάτων στον ιστό της πόλης. Μια σταθερή έτσι επιφάνεια γης έδινε μεγαλύτερο μήκος όψεων και μεγαλύτερη κατά συνέπεια ποσότητα προσόδου.³ Συγκεκριμένη οικονομική σκοπιμότητα είχε επίσης η τυπολογία πλατεία, δρόμος, κατοικία με κήπο. Μέσα στο σύστημα οργάνωσης της μεγάλης βιομηχανίας (π.χ. κλωστοϋφαντουργίας 19ου αιώνα) η διάθροιση της παραγωγής (φάμπρικές, μανουφακτούρες, οικιακά εργαστήρια) συνδυαζόταν με ένα καθεστώς περιορισμένης εμπορευματικής αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης (ένας μισθός ανά οικογένεια, οικιακή παραγωγή τροφίμων). Ένα σύστημα που δίπλα στο εργοστάσιο επέβαλε μια οργάνωση με ατομικές κατοικίες και κήπο για τη συγκρότηση μιας στοιχειώδους οικιακής οικονομίας. Αργότερα η πλήρης εμπορευματοποίηση της αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης θα επιτρέψει μια άλλη τυπολογία: αυτή του οικοδομικού τετραγώνου και της μαζικής κατοικίας.

Δεν χρειάζεται όμως να ανατρέξει κανείς στη δυτικοευρωπαϊκή εμπειρία για να κατανοήσει τη συνάφεια της γεωμετρίας με την οικονομία και την ιδεολογία. Ο σχεδιασμός των ελληνικών πόλεων, ιδίως στις αρχές του αιώνα, αποτελεί τεκμήριο μιας εντατικής ιδεολογικής και οικονομικής χειραγώγησης της γεωμετρίας. Επιβάλλονται νέες μορφολογίες αστικού ιστού, ευθύγραμμες χαράξεις, νέοι τύποι δόμησης και νέα οργάνωση του κέντρου της πόλης, αντίθετη προς την προηγούμενη πολυκεντρική κατά εθνοκοινωνικές ενότητες,⁴ σαν οδοί συγκρότησης μιας διαφορετικής οικονομικής και ιδεολογικής κατάστασης.

Ο επανασχεδιασμός της Θεσσαλονίκης μετά το 1917 αποτελεί θερμοκήπιο παρόμοιων πειραματισμών (Καραδήμου 1987, Χαστάγλου 1986). Μια χωρική δομή κατακερματισμένη, από αυτοτελείς κλειστές ενότητες η μία δίπλα στην άλλη, με ανυπαρξία μεγάλων οργανωμένων χώρων, κοινών δημόσιων κτιρίων και συνδετηρίων αξόνων, που υποδέχεται διαφορετικές εθνικές κοινότητες, αντικαθίσταται με μια χωρική δομή συνεκτική, όπου τα επιμέρους τμήματά της είναι ιεραρχημένα, με ανοικτά όρια για μελλοντικές επεκτάσεις. Η τυπολογία και μορφολογία του αστικού ιστού εισάγει στοιχεία μιας νέας πραγματικότητας: Την αναδιάταξη των κοινωνικών στρωμάτων, την αναδιοργάνωση της κατάταξης του εδάφους για την ορθολογικότερη απόδοση προσόδων, τη συγχώνευση και ομογενοποίηση μιας πολυεθνικής και πολυθρησκευτικής κοινωνίας, την υπόμνηση της βυζαντινού παρελθόντος και της ιστορικής συνέχειας του ελληνισμού. Είναι μια

Κατηγορίες και μεταβλητές του χώρου και του σχεδιασμού

1. ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ: ΣΧΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΤΕΡΕΑ	1. γεωμετρικά 2. ελεύθερα
2. ΔΙΑΤΑΞΕΙΣ	1. γραμμικές 2. περικεντρες 3. επαναλαμβανόμενης μονάδας 4. ελεύθερες, τυχαίες
3. ΧΩΡΟΣ	1. χωρίς προσδιορισμένα όρια, «ανοικτός» 2. οριοθετημένος, «κλειστός» 3. ροϊκός, συνεχής 4. διακριτός, ασυνεχής 5. ομοιογενής 6. ετερογενής, ιεραρχημένος
4. ΡΥΘΜΟΣ (διαδοχή των βασικών στοιχείων)	1. διαδοχή «επανάληψης» 2. διαδοχή «διαφοροποίησης»
5. ΑΝΑΛΟΓΙΕΣ, ΚΛΙΜΑΚΑ	1. μικρή 2. μεσαία 3. μεγάλη 4. ειδικά συστήματα αναλογιών
6. ΣΧΕΣΕΙΣ ΕΣΩ-ΕΞΩ	1. αντιστοιχία 2. διαφοροποίηση
7. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ	1. ναός, κτίσμα, διάδρομος 2. δρόμος, πλατεία, κτίσμα 3. δρόμος, πλατεία, οικοδομικό τετράγωνο 4. ελεύθερος χώρος, κτίσμα
8. ΣΥΜΒΟΛΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	ιδέες και αξίες, τοπικά και υποκειμενικά διαφοροποιημένες

γνωστή και διαδεδομένη πλέον μεθοδολογία, με παρελθόν στο σχεδιασμό της Λάρισας, της Καρδίτσας, των Σερρών (Κανκούλα, Καλογήρου, Παπαμίχος, Χαστάογλου 1985).

Σ' αυτή τη μεθοδολογική δομή, που πολύ ελλειπτικά και σχηματικά παρουσιάστηκε, το κρίσιμο στοιχείο είναι η επίγνωση της αντιστοιχίας πρότυπων μορφών χωρικής οργάνωσης με τη λειτουργία της οικονομίας και ιδεολογίας. Οι βασικές κατηγορίες και μεταβλητές της γεωμετρικής οργάνωσης, κινητοποιούμενες για την επίλυση τριών χωρικών προβλημάτων (του αστικού ιστού, των καθ' ύψος διατάξεων και της μορφολογίας των κτισμάτων) αποκτούν ικανότητα χειρισμών κοινωνικών σχέσεων, όπως οι σχέσεις ιδιοκτησίας, το επενδύσιμο σε γη και κτίσματα κεφάλαιο, οι σχέσεις ιδιωτικής και δημόσιας οικονομίας, η ιδεολογία και ο τρόπος της καθημερινής ζωής. Από την άλλη μεριά, η θεσμική βάση της μεθόδου είναι σχετικά απλή και επαφίεται σε θεσμούς όπως το ρυμοτομικό σχέδιο, οι οικοδομικοί κανονισμοί, τα διατάγματα ύψους και οι πολεοδομικές επιτροπές. Μεθοδολογία της ρύθμισης γίνεται αφ' ενός η ιστορία της πόλης, που επιτρέπει την κατανόηση της συνάφειας κτισμένου χώρου, οικονομίας και ιδεολογίας, αφ' ετέρου το θεσμικό πλαίσιο της οικοδόμησης και της ρυμοτομίας.

Τα νέα πρότυπα

Οι παρεμβάσεις και ρυθμίσεις που μεταφέρονται μ' αυτό το μεθοδολογικό σχήμα είναι πολύ διαφορετικές από τις ρυθμίσεις που εξασφάλιζαν τα ρυθμιστικά σχέδια και ο στρατηγικός προγραμματισμός. Εδώ δεν θα συναντήσουμε το σχήμα «διεκδίκηση/ανάγκη, εκπλήρωσή της με κρατική δαπάνη». Θα συναντήσουμε αντίθετα χειρισμούς πιο πολύπλοκους, στο πλαίσιο της αγοράς, με πολύ διακριτική την κρατική παρουσία. Η τελευταία θα προσανατολιστεί στην οριοθέτηση γενικών πλαισίων παρά στην επιβολή άμεσων ρυθμίσεων. Θα συναντήσουμε ρυθμιστικούς χειρισμούς που αφορούν την ιδεολογία και τον τρόπο ζωής, τον κατασκευασμένο χώρο και τις μορφολογίες που θα επιλέξουν οι καταναλωτές. Ο σχεδιασμός θα μπει στο παιχνίδι του προσδιορισμού των πλαισίων δράσης των ιδιωτικών επιχειρήσεων, στην εμπορευματοποίηση της κουλτούρας, στη ρύθμιση με την κινητοποίηση ιδεολογικών παρά θεσμικών μηχανισμών.

Η μεθοδολογική αυτή ανατροπή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη μεταβολή των προτύπων του σχεδιασμού και της χωρικής οργάνωσης. Οι δυο μεγάλες σχολές του μοντερνισμού, που εμπνέονται

από την Garden City και την Ville Radieuse, δεν έχουν νόημα όταν η παραγωγική τους βάση (του τειλορισμού και φορντισμού) έχει εξαντλήσει το δυναμισμό της και ο φορέας εφαρμογής τους (το κεϊνσιανό κράτος) αδρανεί. Το πρόβλημα των νέων προτύπων της οργάνωσης του χώρου μπορεί να οριστεί σαν πρόβλημα σχεδιασμού της «μεταφορντικής πόλης»: προσδιορισμού δηλ. μορφών χώρου συναφών με την ευέλικτη παραγωγή και την τοπικά διαφοροποιημένη ρύθμιση (Κοινηνός 1987).

Αυτή η εξελικτική πορεία προς νέα χωρικά πρότυπα, που κωδικοποιείται σήμερα στην αντιπαράθεση ιστορισμού-κονστρουκτιβισμού,⁵ θέτει σαν κύριο στόχο την ανάκτηση των αστικών περιοχών, τον επαναπροσδιορισμό της καθημερινής ζωής στο κέντρο της πόλης και την απόδοση ταυτότητας στις προαστιακές επεκτάσεις. Δεν πρόκειται όμως για μια οποιαδήποτε ανάκτηση. Οφείλει να ενσωματώσει δύο βασικά χαρακτηριστικά της μεταφορντικής πραγματικότητας: τον κατακεραματισμό και την πολιτισμική αντίληψη του τρόπου ζωής.

Πολιτισμική αντίληψη των συνθηκών ζωής σημαίνει εγκατάλειψη ενός ποσοτικού καταναλωτικού προτύπου (συνεχής διεκδίκηση περισσότερου χώρου, υψηλότερων ποιοτικών προδιαγραφών, εγκαταστάσεων συλλογικής κατανάλωσης, δημόσιου χώρου, κινητού εξοπλισμού, κ.λπ.) προς όφελος προτύπων που εξασφαλίζουν διάκριση (distinction) και ι-

δεολογική ταυτότητα. Για τον κατασκευασμένο χώρο της πόλης, αυτό σημαίνει χρήση ιδεολογικά φορτισμένων γεωμετρικών μεταβλητών και απόδοση ταυτότητας στις διαφορετικές περιοχές της πόλης μέσω της διαφοροποίησης της μορφής τους. Ο πιο απλός τρόπος επίτευξης του νέου προτύπου είναι μέσω του χειρισμού των μορφολογικών στοιχείων της τοπικότητας.

Κατακεραματισμός σημαίνει διαφοροποίηση των προτύπων ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες, ανάμεσα στις διάφορες περιοχές, ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες εισοδημάτων. Ο κατακεραματισμένος χώρος ή η κατακεραματισμένη πόλη υλοποιείται μέσα από μια ειδική γεωμετρική δομή ριζικά διαφορετική από τις χωρικές δομές του μοντερνισμού (ροϊκός χώρος, συνέχεια εσωτερικού-εξωτερικού, επαναλαμβανόμενες ενότητες, τυπολογία ελεύθερος χώρος/κτίσμα κ.λπ.). Όπως η τοπικότητα μπορεί εύκολα να προσδώσει πολιτισμική ταυτότητα, παρομοίως η επιλεκτικότητα είναι ο πιο σύντομος δρόμος προς τον κατακεραματισμό.

Η βαρύτητα που αποκτά λοιπόν ο αστικός σχεδιασμός, «η κοινωνική μηχανική» της χωρικής οργάνωσης και της μορφολογίας της πόλης, ανοίγει έτσι ένα νέο πεδίο στην πολεοδομική σκέψη και πρακτική. Αναβιώνει μια φιλελεύθερη πολεοδομική μεθοδολογία, που συνδυάζει τεχνικές χωρικής οργάνωσης με ορθολογικές αναλύσεις της πόλης, στο πλαίσιο

της σύγχρονης αναδιάρθρωσης των ρυθμιστικών μηχανισμών. Οι αρχιτέκτονες και οι πολεοδόμοι οφείλουν να εξοικειωθούν με έναν νέο τρόπο σκέψης, ριζικά διαφορετικό αλλά εξίσου αναλυτικό και πολύπλοκο με το zoning. Δυστυχώς, αυτή η πλευρά του αστικού σχεδιασμού, σαν κύρια μορφή πολεοδομίας στην εποχή του μεταφορντισμού, έχει ιδιαίτερα παρερμηνευθεί. Σε πολλές αναλύσεις, ο αστικός σχεδιασμός, στις πιο επίκαιρες μορφές του, αντιμετωπίζεται σαν αναβίωση της αισθητικής και σαν προσέγγιση αρχιτεκτονικής και τέχνης, σαν *art urbana* και όχι σαν ρύθμιση στην πόλη. Παρακάμπτοντας όμως τη ρυθμιστική διάσταση των νεοαναδυόμενων μορφών της πολεοδομικής πρακτικής, υποτιμά κανείς μια πολύ ενδιαφέρουσα τάση: τη μετακίνηση των ρυθμιστικών μεθοδολογιών από τον κρατικό εναγγαλισμό προς τη συμφιλίωσή τους με τη λογική της αγοράς.

Ίσως το ισχυρό παρελθόν του κοινωνικού κράτους στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες να απαιτεί την ιδεολογία της «τέχνης της πόλης» για τη συμφιλίωση του σχεδιασμού με το φιλελευθερισμό. Το λάθος του Δ. Πορφύριου και των νεορομαντικών ξεκινάει από τη σύνδεση μοντερνισμού και βιομηχανίας. Ο μοντερνισμός δεν συνδέεται γενικά με τη βιομηχανία. Συνδέεται με μια ειδική μορφή της, την τελλορο-φορντική. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. για παράδειγμα την έκδοση του ΥΠΕΧΩΔΕ (1988) *Νομοθεσία για τον πολεοδομικό σχεδιασμό*, που περιλαμβάνει τον οικιστικό νόμο, τους νόμους για το ρυθμιστικό και το κτηματολόγιο, μέχρι ρυθμίσεις για τη γη, τον ΓΟΚ και τους όρους δόμησης.
2. Οι περιγραφικές κατηγορίες του Ching είναι: (1) πρωταρχικά στοιχεία, (2) μορφή, (3) μορφή & χώρος, (4) οργανώσεις, (5) κυκλοφορία, (6) αναλογίες & κλίμακα, (7) αρχές.
3. Βλ. και τις αντίστοιχες παρατηρήσεις του Marcel Smets (1987) για την ανοικοδόμηση του Βελγίου μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.
4. «Μέσα από τη μελέτη της πολεοδομικής δραστηριότητας του ελληνικού κράτους προβάλλουν οι δύο βασικοί άξονες της πολιτικής που προωθείται από τα πρώτα κιόλας βήματα της ανεξαρτησίας του: Ο πρώτος, η ενίσχυση της αστικοποίησης μέσω της πολεοδόμησης. Ο δεύτερος, η προσπάθεια δημιουργίας μιας «εθνικής» ταυτότητας μέσα από μια επιλεγμένη μορφή ιστού, η οποία παραπέμπει σε ιδέες οργάνωσης, τάξης, προόδου, υπονούντας ταυτόχρονα την ανασύνδεση με αρχαιοελληνικά πρότυπα

(αυτοδάμεια ρυμοτομία κ.λπ.) και την αντιπαράθεση της νέας ελληνικής πόλης ως προς τις τουρκικές».

Καραδήμου (1985:381)

5. Η πρόσφατη επιστροφή στον ιστορικισμό, γράφει ο Richard Rogers (1988:113), είναι σύμπτωμα της κρίσης της αρχιτεκτονικής και υπογραμμίζει την ανάγκη επανεκτίμησής του διεθνούς στυλ. Μέχρι σήμερα, η στροφή στον ιστορικισμό, όσο και αν είναι πνευματώδης, λίγο συνέβαλε στον εμπλουτισμό της γλώσσας των αρχιτεκτόνων και στη διεύρυνση των ορίων της.

Rogers R. (1988) «Παρατηρήσεις για την αρχιτεκτονική», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, σ. 113-117.

Smets M. (1987) «Belgian Reconstruction after WW I: A Transition from Civic Art to Urban Planning», *Planning Perspectives*, no 2.

Χαστάογλου Β., Καραδήμου Α. (1986) «Θεσσαλονίκη 1900-1940. Από τις αντιφάσεις του κοσμοπολιτισμού στην ομοιογένεια της νεοελληνικής πόλης, *Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912*, Κέντρο Ιστορίας Θεσσαλονίκης.

Veyrenche M. (1986) «Η Πολεοαρχιτεκτονική: μια ρεαλιστική ουτοπία», *Επί Πόλεως*, συλλογή κειμένων, Θεσσαλονίκη, Σύγχρονα Θέματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Brehemy M., Hall P. (1984) «The Strange Death of Strategic Planning and the Rise of the Know-nothing School», *Built Environment*, Vol. 10, no 2.
- Ching F. (1979) *Architecture: form, space, order*, New York, Van Nostrand Reinhold Company.
- Flockton C. (1984) «France: Ambitious Gaulist Designs and Constrained Socialist Plans», *Built Environment*, Vol. 10, no 2.
- Harloe M., Paris C. (1984) «The Decollectivisation of Consumption: Housing and Local Government Finance in England and Wales 1979-81», *Cities in Recession*, I.Szelenyi (ed), London, Sage.
- Καραδήμου Α. (1985) «Σχεδιασμός και ανάκτηση του χώρου της πόλης», *Νεοελληνική Πόλη*, Αθήνα.
- Καραδήμου Α. (1987) *Ο επανασχεδιασμός της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, Θεσσαλονίκη, Εκδ. Δήμου Θεσσαλονίκης.
- Καυκούλα Κ., Καλογήρου Ν., Παπαμίχος Ν., Χαστάογλου Β. (1985) «Πόλη και πολεοδομία στη Β.Ελλάδα μετά το 1912», *Νεοελληνική Πόλη*, Αθήνα.
- Κομνηνός Ν. (1986α) *Θεωρία της αστικότητας: I. Κρίση, μητροπολιτική αναδιάρθρωση, νέα πολεοδομία*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.
- Κομνηνός Ν. (1986β) *Θεωρία της αστικότητας: II. Αστικός προγραμματισμός και κοινωνική ρύθμιση*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.
- Κομνηνός Ν. (1986γ) *Θεωρία της αστικότητας: III. Αστικός σχεδιασμός και κατασκευή της πόλης*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα.
- Komninou N. (1987) «Designing the Post-Fordist City», *UIA XVI World Congress Papers*, London, UIA.
- Πορφύριος Δ. (1978) «Εισαγωγή στη μεταφορντιστική αρχιτεκτονική», *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, 12, σ. 68-84.
- Σπυριδωνίδης Ν.Β. (1988) *Αστικός Σχεδιασμός και Χειρισμός του Νοήματος στη Σύγχρονη Σχεδιαστική Πρακτική*, Διδακτορική διατριβή, Τμήμα Αρχιτεκτόνων ΑΠΘ.
- Tafari M. (1979) *Theories and History of Architecture*, New York, Harper and Row Pub.